

Руденко І.В.

**ПРОБЛЕМАТИКА ПОЛЬСЬКОГО
РОМАНТИЗМУ В РЕЦЕПЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОГО
КРИТИКА МІХАЛА ГРАБОВСЬКОГО
(на матеріалі листування)**

Анотація. *Проблематика польського романтизму в реценції літературного критика Міхала Грабовського (на матеріалі листування). У статті здійснено аналіз епістолярної спадщини М. Грабовського в діахронічному аспекті, окреслено її проблематику, простежено еволюцію естетичних поглядів митця на основі домінантних переконань адресанта та їх стильових особливостей. У перший період (1823 – 1843 рр.) можна простежити наслідування ідей німецького романтизму, їх адаптацію до польської літератури та власне формування романтичної сутності національної критики. Другий період, 1843 – 1863 рр., визначено як тенденційно-дидактичний, коли на зміну романтичному лібералізму чітко виокремилась радикалізація естетичних поглядів, які набували безкомпромісного характеру.*

Ключові слова: романтизм, епістолярій, критика, стиль, філософські принципи.

Інформація про автора: Руденко Ірина Вікторівна, кандидат філологічних наук, професор кафедри сідноєвропейських мов навчально-наукового центру мовної підготовки, Національна академія Служби безпеки України.

Електронна адреса: iryna-rudenko@ukr.net

Rudenko I.

**PROBLEMS OF POLISH ROMANTICISM IN THE PERCEPTION
OF LITERARY CRITIC MIHAL GRABOVSKYJ
(according to the materials of correspondence)**

Abstract. *Problems of polish romanticism in the perception of literary critic mihal grabovskyj (according to the materials of correspondence). This article is devoted to integrated research into correspondence of polish literary man M. Grabovskyj, analyzed literary and philosophic views of master in a diachronic aspect, his aesthetic priorities, described the evolution of general vital references of theoretician, and outlined the division into periods of creation and philosophic views of figure. A lot of attention is given to elucidation letters' genres of M. Grabovskyj and its style.*

For the first time it is the attempt of new valuation of his achievements and intentions, consideration and description epistolary heritage of M. Grabovskyj, which include theoretical-literary dialogues with the famous polish artists of XIX c.

In his enormous array there are the conceptual reasoning and estimations of both work of separate writers and of that timeliterary process. The looks of writer were constantly evolved, that does any division into periods of correspondence conditional enough. However there are distinguished two periods: European-"loyal" (1823 -1843) and later "tendentious" clerical-panslavics' (1843 – 1863). The range of letters' problems of the first period marks adaptation of ideas of European (German) romanticism to national traditions, grouping and consolidation by the leaders of Polish romantic literature. These ideas contain optimistic character and sent to deepening the national perception of the world.

The second period is characterized by correlations of the own theory of romanticism, ambiguousness of communicative structure. Grabovskyj comprehended the nomenclature of texts of romantic canon. The letters of M. Grabovskyj, that became the article of independent analysis first, substantially specify presentation in the relation to his literary-aesthetic program realized in the articles. In that correspondences, especially in those that are addressed to the closest friends he was frank and formulated the positions laconically and clearly. In the letters of artist it is legitimate to see continuation of critical articles.

Key words: Romanticism, epistolary heritage, literary critic, style, philosophic principles.

Information about author: Rudenko Iryna, Candidate of philological sciences (PhD in philology), professor of department of the east Europe languages of educational-scientific center of language preparation, National academy of Security service of Ukraine.

E-mail: iryna-rudenko@ukr.net

Rudenko I.

**PROBLEMATYKA POLSKIEGO ROMANTYZMU
W RECEPCJI KRYTYKA LITERACKIEGO MICHAŁA GRABOWSKIEGO
(na materiale korespondencji)**

Streszczenie. *Problematyka polskiego romantyzmu w recepcji krytyka literackiego Michała Grabowskiego (na materiale korespondencji). W tym artykule przeanalizowana jest korespondencja M. Grabowskiego w aspekcie diachronicznym, zarysowano jej problematykę, przebadano ewolucję poglądów estetycznych artysty na podstawie przeświadczeń przewielających nadawcy oraz ich właściwości stylowych.*

W ogromnym masywie tej korespondencji (dotychczas w całości niewydanemu i nie zbadanemu) mieszczą się konceptualne rozmyślenia i szacunki jak twórczości pisarzy poszczególnych, tak i współczesnego autorowi procesu literackiego. Poglądy pisarza stale ewoluowały, co czyni periodyzację jego korespondencji dosyć względnie. Jednak wydzielimy w niej na dwa okresy: Europejsko-”lojalny” (1823 – 1843 rr.) a późniejszy ”tendencyjny” klerykałno-panslawistyczny (1843 – 1863 rr.). Problematyka listów okresu pierwszego jest oznaczona adaptacją idei romantyzmu europejskiego (niemieckiego) do tradycji narodowych polskich, ugrupowaniem i konsolidowaniem liderów polskiej literatury romantycznej wokół narodowej aksjologii. Te idee zawierają charakter optymistyczny a profetyczny i skierowane są na pogłębienie światopoglądu narodowego.

Drugi okres charakteryzuje się korelacjami własnej teorii romantyzmu, niejednoznacznością struktury komunikatywnej. Krytyk także analizował nomenklaturę tekstów kanonu romantycznego. Listy M. Grabowskiego, które po raz pierwszy stały przedmiotem samodzielnej analizy, istotnie uściślają wyobrażenie co do jego programu literacko-estetycznego, zrealizowanego w krytycznych artykułach autorskich. W korespondencjach, zwłaszcza w tych, co były adresowane najbliższemu przyjacielowi Grabowskiego – B. Zaleskiemu, H. Rzewuskiemu, J. I. Kraszewskiemu i t. d., M. Grabowski był szczerym w swoich pracach i formułował swoje pozycje lakonicznie i dość wyraźnie. W listach artysty powstaje bardzo wyraźna kontynuacja jego artykułów i poglądów krytycznych.

Słowa kluczowe: romantyzm, korespondencja, krytyka, styl, zasady filozoficzne.

Nota o autorze: Rudenko Iryna, PhD w dziedzinie „filologia”, profesor katedry języków wschodnioeuropejskich, Akademia Narodowa Służby Bezpieczeństwa Ukrainy.

E-mail: iryna-rudenko@ukr.net

Постановка проблеми. Ані спогади сучасників, ані публічні праці, ані музеї не здатні так відтворити атмосферу й умови, в яких жив і працював письменник, як це можна побачити з його листування. Епістолярій митця надзвичайно багато розкриває не лише для уявлення про перебіг особистого життя, а й поглиблює знання епохи, поступу художньої, філософсько-естетичної та суспільної думки, взаємин між діячами доби. Приватне листування – надзвичайно цінне автентичне першоджерело для осмислення творчої індивідуальності митця з усім спектром понять цієї структури: особистість, світогляд, індивідуальний стиль тощо [2, с. 62]. Така спадщина становить невід’ємну частину творчого доробку М. Грабовського, допомагає глибше й точніше вивчити його життя, творчість, погляди та ідеї, оскільки складається з відомостей, які з тих чи інших причин не могли бути опублікованими в тогочасних часописах і програмах. Епістолярій митця охоплює проміжок часу з 1823 по 1863 рік, тобто майже весь творчий період польського літератора.

Актуальність статті. Творчість Міхала Грабовського (1804 – 1863) – видатного літературного критика, письменника-романіста, представника «української школи» в польському романтизмі, видавця, історика, етнографа, естета, громадського і культурного діяча середини ХІХ ст. була досить вагомим для польського романтизму. Його багатогранна й невтомна літературна праця, що тривала майже сорок років, була безпосередньо пов’язана з етапом формування національної самосвідомості поляків.

Літературно-критична діяльність М. Грабовського і досі є надзвичайно актуальною, адже сприяє поглибленому розумінню генези естетичної думки в польському романтизмі. У різні часи його літературно-критична творчість була предметом як беззаперечного наслідування, так і гострого засудження, зазнавала суттєвих викривлень або замовчувань, що у підсумку призвело до вилучення його спадщини з художнього контексту та, як наслідок, з наукового обігу. Через те в сучасній полоністиці назріла гостра потреба нового прочитання та осмис-

лення його літературно-критичного доробку, неупередженої оцінки цієї видатної постаті.

Зокрема важливе значення для з'ясування критичних поглядів М. Грабовського має листування. У величезному його масиві (досі повністю не виданому та не дослідженому) містяться концептуальні міркування й оцінки як творчості окремих письменників, так і тогочасного літературного процесу.

Метою дослідження є визначити жанрову парадигму літературно-критичних матеріалів та листування; а також схарактеризувати проблематику епістолярію письменника, яка розширює і поглиблює уявлення про змістовність його літературно-критичної думки.

Методологічна база. Аксиологічний принцип зумовив здійснення оцінки естетичних і критичних ідей літературознавця, а також його літературно-критичних статей та листування; типологічний метод дозволив класифікувати та систематизувати критичні описи в кореспонденції М. Грабовського; еволюційний, за допомогою якого досліджено подальший розвиток та джерела світоглядних позицій польського діяча; філологічний – що став основним з огляду на вивчення та опис статей, рецензій і листування письменника.

Аналіз кореспонденції М. Грабовського неможливо здійснити без чіткого окреслення **предмету дослідження**, тому в першу чергу визначимо поняття листа. Серед багатьох визначень будемо користуватись запропонованим В. Кузьменком, який зазначав, що лист письменника – це твір літературного та історіографічного жанру, позначений яскраво вираженою психологічною інтроспекцією та особистісним ставленням автора до дійсності й конкретного адресата, написаний з урахуванням специфіки кореспонденції певної історичної доби [1, с. 5].

Виклад основного матеріалу дослідження. Романтичний критичний лист як суб'єкт літературного макротексту мав бінарний підтекст: з одного боку як референт особистісного суб'єктивного (приватний лист), з іншого – як виразник об'єктивної інформації, що прагнула публічності (відкритий лист), якому була притаманна інтертекстуальна властивість. Погляди письменника постійно еволюціонували, що будь-яку періодизацію кореспонденції робить досить умовною. Як і у творчості М. Грабовського, переломним моментом варто

вважати 1843 р., який став межею між раннім європейсько-«лояльним» та пізнім «тенденційним» клерикально-панславістським романтичними періодами.

У перший період (1823 – 1843 рр.) можна простежити наслідування ідей німецького романтизму, їх адаптацію до польської літератури та власне формування романтичної сутності національної критики. Автор дискутував із Б. Залеським, К. Підвисоцьким, Ю. І. Крашевським, доводячи їм свою прихильність до європейських літературних і філософських концепцій, демонструючи особливі симпатії до польських художніх творів, які найбільш наслідували романтичну поетику. Це знайшло свій відбиток у «Літературній кореспонденції М. Грабовського» (1842), яка, крім усього іншого, ілюструє оперативність та діапазон авторських рефлексій, естетичний концепт, експресивну свободу вияву почуттів і смаків. Стиль листів М. Грабовського цього періоду характеризується відносною узуальністю висловлювань, численними літературними паралелями, асоціаціями, алюзіями, алегоріями, потужним підтекстом, значною кількістю невимушених дискусій та поміркованих рецензій. Це період найвищої популярності М. Грабовського-критика, чії думки вважались беззаперечними, а ряд письменників (Ю. І. Крашевський, К. Підвисоцький, А. Пшездзецький) не віддавали до друку свої праці без його схвалення.

Другий період, 1843 – 1863 рр., визначено як тенденційно-дидактичний, коли на зміну романтичному лібералізму чітко виокремилась радикалізація естетичних поглядів, які набували безкомпромісного характеру. Цей період вирізняється вибіркоким листуванням і, відповідно, проблематикою. Із контексту епістолярного простору зникають імена І. Головінського, Б. Залеського, Ю. І. Крашевського, А. Тишинського, П. Яновського, у листах відсутні філософська та літературознавча дискусійність, відчувається консервація естетичних принципів та поступовий відхід від романтичних рефлексій тексту. М. Грабовський виступає як апологет клерикальної філософії, обережно адаптуючи надбання реалізму та позитивізму, що почали заявляти про себе. Сталими залишалися його літературознавчі погляди стосовно формування національної літератури на ідеях народності та фольклористики. У цей час значно менше

трапляються товариські поради й побажання щодо творів окремих письменників, але навіть у цих випадках М. Грабовський не добирає слів і не намагався пом'якшити свій «вердикт». Він, на відміну від листування попереднього періоду, не переймався думкою адресата чи почуттями до нього, а також не сприймав жодних впливів своїх виголошених міркувань.

Міхал Грабовський, як відомо, листувався з такими активними діячами польської культури, як А. Бельовський, К. Буйніцький, Г. Головінський, І. Головінський, А. Гроза, Г. Жевуський, К. Завадський, Б. Залеський, Ю. І. Крашевський, К. Міцковський, Г. Олізар, К. Підвисоцький, Р. Подберезький, А. Пшездзецький, А. Тишинський, А. Янішевський і т.д. Це були переважно письменники, публіцисти, перекладачі, видавці, що здійснювали вагомий внесок у розвиток національної культури.

У 1842 р. у Вільнюсі побачили світ два томи листів М. Грабовського з літературно-критичної проблематики під назвою «Літературна кореспонденція М. Грабовського». Сюди увійшли епістоли польського критика до знаних тогочасних митців, таких як Г. Жевуський, Ю. І. Крашевський та ін. У виданні листів М. Грабовського 1934 р., окрім матеріалів, наявних у «Літературній кореспонденції», упорядник – А. Бар – навів листи критика написані після 1842 р., а також ті, що не були внесені до першого видання. На жаль, не увійшли ті епістоли, що не мали значення для літературного дослідження, а лише такі, які відображали ставлення і причетність М. Грабовського до літературних подій доби.

Оцінюючи листування М. Грабовського в кількісному складі можна констатувати, що найбільше кореспонденцій М. Грабовського присвячено Б. Залеському. Трохи меншу кількість налічують листи до Ю. І. Крашевського. Як зазначив А. Бар, більшість епістол М. Грабовського мали на звороті останньої сторінки адресу, написану М. Грабовським польською і російською, а часом і французькою мовою. Це означає, що вони не були надіслані поштою, а передавались у інший спосіб (найчастіше, через спільних знайомих) [3, с. 7].

Окрім критичних роздумів про літературознавчі питання, які займали більшу частину кореспонденцій М. Грабовського, тут також містилася інформація про повсякденне життя

польського митця – людину зі своїми проблемами, переконаннями, турботами, негараздами й радощами. Саме ця інформація дає змогу об'єктивно проаналізувати умови, в яких формувались і розвивались його судження, плани, концепції.

Проблематика листів першого періоду позначена адаптацією ідей європейського (німецького) романтизму до національних традицій, групуванням та консолідацією лідерів польської романтичної літератури навколо національної аксіології, протиставленням типу «своєї» – «чужій-шаленій». Ідеї, висловлені в листах до Б. Залеського, Ю. І. Крашевського, Я. Креховецького, містять оптимістично-профетичний характер і спрямовані на поглиблення національного світосприйняття.

Другий період характеризується кореляціями власної теорії романтизму, неоднозначністю комунікативної структури, коли, з одного боку, пошук компромісів був замінений нав'язуванням безваріативної власної візії, не враховуючи соціально-політичних обставин, а з другого – невблаганно змінюваних художніх стилів. Критик переосмислює номенклатуру текстів романтичного канону. Замість ранніх романтиків Б. Залеського, Ю. І. Крашевського, А. Міцкевича все більше уваги приділено зрілим – А. Грозі, Г. Жевуському, А. Пшездзецькому. Крім того, в епістолярії критика все більше місця займає зміна ідей національної ідентичності на ідею панславізму. Це обумовило прагнення інкорпорації літератур – польської, української та російської і знайшло своє потужне втілення в листуванні з Г. Жевуським. Він був для митця уособленням взірця, який зумів відтворити в художньому творі характер минулої епохи («Звичаєві мішанини» /«Mieszaniny obyczajowe»/).

У листуванні з представником «петербурзької котерії» К. Підвисоцьким спостерігаються діалогічна форма епістол, толерантна критика статей адресата, інтерпретація дискусій із І. Головінським та Г. Жевуським. У листуванні з А. Пшездзецьким, якого М. Грабовський вважав еталоном літературно-критичної думки, відчувається менторське ставлення критика до реципієнта, нав'язування власних думок і лояльна рецепція його творів. Основну масу літературно-критичної кореспонденції М. Грабовського становлять листи до учасників «петербурзької

котерії», вплив яких зіграв вирішальну роль у радикалізації світогляду критика. У листах відображені основні ідеї майбутніх статей. Це були колективні розвідки й рефлексії учасників котерії, що дотримувалися літературно-критичних доктрин, заснованих уже не на філософії німецького романтизму, а на католицько-панславистських переконаннях і тенденційних підходах до художніх творів. Загалом усі відомі листи М. Грабовського можна тематично розділити на три блоки: опис життя в перебігу; літературно-критичні листи; кореспонденції з філософсько-інтелектуальної проблематики. Далі будемо розглядати докладніше.

Перший лист М. Грабовського, що дійшов до нас, адресований Б. Залеському від 17 листопада 1823 р. Він свідчить про їхні тісні відносини, адже тут М. Грабовський з приємністю згадує перебування в гостях у адресата, і навіть просить вислати грошей, не запевняючи при цьому, коли він їх поверне і чи зробить це взагалі. Цей факт зайвий раз підтверджує, наскільки близькими й довірливими були їхні взаємини. У кореспонденції від 9 серпня 1925 р. М. Грабовський писав Б. Залеському, що познайомився з їхньою спільною кузиною А. Проскуріною, і вони багато говорили про Б. Залеського [3, 18]. Ці кілька слів дають нам змогу зробити висновки про те, що, очевидно, обидва літератори мали спільних родичів, але досить далеких, оскільки польський критик познайомився зі згаданою кузиною вже в дорослому віці. Звичайна річ, що польські шляхетські родини, котрі мешкали на Україні, поєднувалися між собою шлюбними зв'язками, проте, ні в цьому, ні в подальших листах немає ані пояснень, ані інших будь-яких згадок про це.

Приїхавши до Варшави після навчання, М. Грабовський, незважаючи на достаток у сім'ї, мав заробляти кошти для існування та розваг, якими він іноді грішив, про що розповідав у своїх листах, а також згадували його друзі-сучасники. Звичайною річчю було те, що М. Грабовський постійно потребував грошей, тому писання рецензій і відгуків було його основним заробітком. Так він формувався як критик. У листі до К. Підвисоцького від 13 січня 1836 р. М. Грабовський зазначав, що не бачить причини не брати у видавця грошей за рецензії, аргументуючи тим, що навіть такі видатні критики, як Ф. Шлегель і С. Джонсон, брали винагороди [3, с. 56]. Подібне обґрунтування «виправдо-

увало» польського літератора, але навряд чи приховувало його фінансові труднощі. З іншого боку, М. Грабовський завжди багато коштів витрачав на книжки та друковані видання, навіть стародруки, які мали місце в його домашній бібліотеці. Схоже, що саме на це він витрачав більшість свого заробітку. У цьому нас переконує і цитата зі згаданого листа до К. Підвисоцького, де автор епістоли підсумовував прибутки від якогось видання: «Вирахувати кількість екземплярів, вирахувати прибуток від продажу, відняти затрати на друк, а чистий прибуток поділити на двоє. Свою половину, як завжди, забери книгами» [3, с. 57].

Згадував М. Грабовський і про свої недоліки, зокрема, натякав на неприємний інцидент, який із ним стався під час гри в карти. Дещо докладніше це описував уманський приятель критика С. Гоцинський, як М. Грабовський саме через гру в карти був легко поранений у голову, але не маємо точніших свідчень про учасників події чи її місце [4, с. 55]. М. Грабовського притягували подібні розваги, що, враховуючи вибуховий темперамент, не раз втручували його в критичні ситуації. З часом критик став завзятим ворогом гри в карти, оскільки вважав, що окрім програних грошей і неприємних положень нічого від цього не залишається. Найбільше митець жалкував за втраченим часом [3, с. 98].

Як описувалося вище, М. Грабовський був не лише критиком. Він багато написав прозових творів, давав на прочитання й «передвидавничу» оцінку Ю. І. Крашевському, дуже суворо ставився до своїх творінь. Наприклад, в епістолі до згаданого адресата від 19 січня 1840 р. польський літературознавець писав: «Я переконаний у своїй нездатності писати <...> тому зібрані мною матеріали хочу оприлюднити, аби хтось зумів скористатися ними краще за мене.» [3, с. 117]. Так, 28 березня 1840 р., в черговій кореспонденції, він жалівся Ю. І. Крашевському на недобросовісне виконання своєї роботи друкарем Глюксбергом. М. Грабовський повідомляв, що той ошукує з книжками, не надсилаючи їх вчасно, і друкує його праці з грубими помилками. Наприклад, третій том «Літератури і критики» взагалі був підданий поправкам зі сторони видавця, і навіть цілі речення були усунуті, на що М. Грабовський був обурений і шукав інших шляхів для видруку подальших рукописів [3, с. 138]. Це свідчило про те, що Глюксберг, напевно, з погля-

ду на суспільну думку чи цензуру, не наважувався друкувати без коригування праці навіть такого популярного в той час літературного критика як М. Грабовський.

До листів, які свідчили про хід повсякденного життя М. Грабовського, належить і лист до Ю. І. Крашевського від 10 липня 1840 р., де після смерті сина М. Грабовський писав: «Бог обдарував мене міцною і сталою вірою, що немає смерті для тих, у кого Він влив свій дух <...> Усе, що читаю і про що думаю, наvertsаю до цієї теми. Ти не повіриш, якою втіхою для мене є пізнання праць школи католицької філософії, кореспонденція в релігійних справах із І. Головінським» [3, с. 148]. Напевно, саме в цій трагедії і криється та католицька філософія, прибічником якої згодом став М. Грабовський, і горе підштовхувало митця до роздумів і тих висновків, яких він дотримувався до кінця життя.

Будучи вже відомим критиком і співредактором «Петербурзького Тижневика», в одному з листів до Г. Жевуського від 26 жовтня 1842 р. М. Грабовський просив адресата знайти для нього в Житомирі хорошого художника, який би скопіював портрет С. Холоневського, коли останній був у Чуднові. Це бажання він пояснював збиранням портретів усіх письменників – його сучасників [3, с. 282]. Звичайно, уже на той час М. Грабовський був досить заможною особою в с. Олександрівка, мав свій цукровий завод і кріпаків, міг собі дозволити замовляти портрети митців. На жаль, доля його колекції залишилась невідомою.

Випадок із невдалою спробою 1843 року видавати в Києві часопис, який би був присвячений ідеї об'єднання слов'ян, на жаль, не міг не відбитись на літературній діяльності М. Грабовського. Він довго не друкував жодних заміток і рецензій, заглибився в господарство та домашні справи. Як будь-яка людина він болісно переживав стосовно зневажливого ставлення до нього польських діячів, які просто не хотіли зрозуміти й підтримати. У листі до Ю. І. Крашевського від 30 червня 1843 р. М. Грабовський писав, що з багатьох причин (у перше чергу – через злочасну кореспонденцію від 21 лютого 1843 р.) не мав охоти до літератури, а бували дні й тижні, коли він навіть звичайної відповіді не міг змусити себе написати [3, с. 316].

Не оминали М. Грабовського і хвороби. Про одну з них довідуємося з його кореспонденції

до Г. Жевуського від 4 березня 1844 р., написану рукою дружини М. Грабовського Пауліни. Пояснення цьому знаходимо в самому тексті: очі критика вже були в поганому стані, ні читати ні писати літератор сам не міг, і, прагнучи зберегти ще залишену частину зору, не витрачав її на написання листів [3, с. 338]. Судячи з кількості епістол, що не були написані рукою М. Грабовського, недуга досить довго не покидала його, бо навіть відповідь 6 листопада 1845 р. Г. Головінському ще написана дружиною. Значна кількість переписки в цей період містить певні фрази чи частини, що їх писав сам М. Грабовський. Наприклад, майже всі з них були підписані критиком, деякі (як до А. Пшездзецького від 24 березня 1844 р.) були частково написані ним особисто. Можна припустити, що хвороба час від часу поверталась чи прогресувала, бо вже 8 січня 1845 р. знову маємо поштове послання до А. Пшездзецького, де власною рукою М. Грабовського фігурував лише підпис [3, с. 368].

Підтримував спілкування М. Грабовський і з редакторкою «Пілігриму» Е. Земенцькою. У листі до К. Підвисоцького від 22 січня 1844 р. читаємо: «я пропоную пані Земенцькій, щоб статті слали до Олександрівки <...> я візьму певний контроль над часописом». Варто зазначити, що така прихильність була частково викликана його непорозумінням у цей час із «Петербурзьким Тижневиком» [3, с. 181].

У листах відображено події, які відбувалися з автором, його сприйняття того, що діялося з ним особисто чи навколо нього. Ворожнеча «Петербурзького Тижневика» і «Гвязди», яка саме мала місце в цей час, безпосередньо торкалася М. Грабовського, принижуючи й запламовуючи репутацію всіх співредакторів консервативного часопису, вказуючи на хибність їхніх принципів. Звісно, це дратувало М. Грабовського й викликало бажання помсти у вигляді письмових відповідей на шпальтах друкованих видань. Такий настрій і події не могли не відбитись і в приватному листуванні. В епістолі до Г. Жевуського 1850 р. (точна дата невідома) М. Грабовський висловився про часопис «Гвязда»: «Думаю, що ця шайка впаде, а поодиноці жоден із них не зможе піднятися вгору. Може, почуємо ще хіба що про А. Грифа, бо той, хоч і не кращий за інших, серед божевільних видається мудрецем.» [3, с. 354]. У цій же депеші вперше він вступив у дискусію з Г. Жевуським:

«не приховую, що трохи мені прикро було читати деякі слова з твого листа (не відомий – І. Р.), хоча знаю, що це лише миттєве враження. Ти говориш, що ближче пізнання росіян відсторонює тебе від поляків, робить їх нікчемними і т.д. Мені теж не закриті ані помилки поляків, ані переваги росіян, але і перші не без плюсів, і другі не зовсім святі, а якби навіть був ще гірший стан наших співбратів, це не звільняє нас від обов'язку їх любити, а швидше навпаки. Ти знаєш якнайкраще, яке в мене глибоке почуття до Росії <...> Ти, напевно, не знаєш, що мій батько, хоч і був потомок значної великопольської крові, заслужений російський штабсофіцер, проливав за Росію свою кров у битвах на лінії фронту Требій (червень 1799 р.) та Нові (серпень 1799 р.) проти французів, і за це був нагороджений імператором Павлом І. Осиротілий ще дитиною, я розраховував на протекторат його приятелів і військових товаришів. Генерал Раєвський був моїм опікуном, а надії щодо моєї кар'єри я покладав на Мілорадови́ча, і, власне, їхав з Варшави до Петербургу, коли він помер. Це вплинуло на все моє майбутнє. Таким чином, Росія мені була така ж вітчизна, як і Польща. Коли 1830 року я був близьким із М. Мохнацьким і з багатьма його колегами, то постійно з ними сперечався щодо політичних поглядів, і приписую це тому, що я краще за них знав росіян і можливості їх сили й тривалості. Це не могло не вплинути й на подальшу мою письменницьку кар'єру. Я завжди розповідав про приклад співпраці з росіянами, бо бачив у цьому щастя моїх батьків. Я їх до того намовляв, бо кохав, і жаль тепер бачити, що вони опинились на узбіччі.» [3, с. 355-356]. Саме цим уривком М. Грабовський проілюстрував свої почуття до росіян і поляків. Це частково пояснює і зміст листа 1843 р., і життєві постулати, і причини суперечок із приятелями щодо поглядів на Листопадове повстання і т. д. У той же час у кількох цих фразах відчувається біль за втрачені сподівання.

Багато також є епістол М. Грабовського, адресати яких не відомі. В одній із таких – від 5 жовтня 1852 р., – М. Грабовський звертає увагу: «мої очі вже два роки як мені не служать, навіть не пам'ятаю, коли увесь лист, як зараз, був мною написаний. З іншого боку, в мене багато життєвих проблем, які відволікають від літературної діяльності. Сподіваюсь,

це скоро мине» [3, с. 361]. Із зазначеного випливає, що припущення про прогресування хвороби очей було правильним. У цій же кореспонденції критик відмовлявся бути дописувачем якогось часопису, назви якого він не вказав. Можливо, це був лист до Л. Кронберга, який у той час мав намір видавати альманах. Інше запрошення до співпраці він отримав від «Газети варшавської». Цього разу М. Грабовський висунув вимоги, що йому потрібен регулярний контакт із редакцією, ознайомлення з новітніми творами, бо в Олександрівці літературні новини до нього доходили з певним запізненням [3, с. 367]. Напевно, як один із провідних польських літературно-художніх критиків свого часу, М. Грабовський дозволяв собі ставити подібні умови, і, як ми знаємо, ці умови задовольнялись.

У зрілому віці польський критик знову згадував молоді роки, пишучи листи до своїх уманських приятелів. Дивлячись на свій родинний маєток він писав до С. Гощинського 20 червня 1860 р.: «Ти б сьогодні не впізнав Олександрівку: дерева, що колись ти мені допомагав садити і сам садив, розрослися, у будинку нагородження пам'яток історії й мистецтва, але сьогодні він уже майже нежила пустеля. Моя кохана мама, яка завжди тебе згадувала, уже десять років не живе. Я сам залишив ті краї, живу вже кілька років у Києві, а деталі про мене можеш дізнатися від того, хто тобі цього листа привезе» [3, с. 395]. Йому було приємно й водночас болісно згадувати молодість і теплоту їхніх взаємин.

Повертаючись до переписки М. Грабовського зі ще одним представником «української школи», Б. Залеським, привертає увагу факт, що після 1828 р. настала пауза в їхньому спілкуванні, яка тривала двадцять шість років. В останній депеші від 19 вересня 1828 р., перед перервою, критик обіцяв не писати більше до Б. Залеського, допоки той не надішле відповіді. Це була остання відома нам епістола перед польським листопадним повстанням. Можливо, однією з причин стали розбіжності в поглядах на мету заворушення. Навесні 1856 р., М. Грабовський відновив листування з Б. Залеським, а в примітці знаходимо інформацію, що епістола була передана адресатові в Парижі Антонієм Проскурою в жовтні 1856 року, і стала першою спробою відродити старі приятель-

ські стосунки літераторів. У цьому посланні М. Грабовський писав про дружбу з Б. Залеським, про те, що останній був одним із «тих, кого пам'ять береже найбільше. З тобою, мій дорогий, живу незрівнянно більше, ніж із тими, хто мене оточує» [3, с. 391]. Також автор коротко повідомляв про власне життя, викладав на його сторінках свої погляди. Увесь свій життєвий шлях він трактував як низку подій, що відбулися з божої волі. Саме вищим силам польський митець був вдячний за найкращу дружину та коханих дітей, за допомогу в господарстві, що його не зламала ані хвороба, ані велике нещастя. Тут же М. Грабовський зізнався, що у своїх уявленнях він мало чим змінився з того часу, коли востаннє спілкувався зі шкільним приятелем Б. Залеським.

Пізніше син Б. Залеського Д. Залеський писав, що, на жаль, кореспонденції Б. Залеського до М. Грабовського, які, судячи з відповідей останнього, містили багато літературних деталей, були втрачені. Вони знаходились у Я. Козьмяна, але були загублені після його смерті [6, с. 2]. Нам відомий один лист Б. Залеського до М. Грабовського, який навів Д. Залеський, від 30 березня 1825 р. У ньому автор жалівся на брак часу та надлишок натхнення: «Сідаю з твердим рішенням писати до тебе – а пишу думи. Сподіваюся, що цей стан скоро мине і в мене буде більше часу» [6, с. 10]. Тут же знаходимо інформацію, що М. Грабовський у цей час від'їжджав до Петербургу. Напевно, це був той період, коли він мав намір створити дипломатичну кар'єру. Б. Залеський просив критика вислати йому романи Дж. Купера та інші цікаві твори. Особливу увагу привертають кілька останніх рядків епістоли, які вказують на близькі контакти й довіру старих приятелів. Б. Залеський просив М. Грабовського продати йому кілька піджаків – білий і гаптований, гроші мав передати через якусь особу, ім'я якої не назвав [6, с. 11]. Таким чином, цей лист відкидає всі сумніви щодо того, що Б. Залеський писав відповіді М. Грабовському, які були втрачені.

Розмірковуючи про своє життя, в одному з листів до А. Грабянки (від 28.01.1860 р.) М. Грабовський зазначав: «У зрілому віці тісні стосунки поєднували мене з Г. Жевуським, І. Головінським та ще кількома письменниками сумної епохи. Поволі ці відносини віддалялись, я жив у забутті й усамітненні. Лише в останньому пе-

ріоді мого життя, зустрівши вас, я знову пізнав давні враження інтелектуальної й сердечної симпатії» [5, с. 114]. Так писав критик уже в останні свої роки, осмисливши й проаналізувавши вчинки друзів і колег, які не підтримали його в тяжкий період.

Із листа до К. Підвисоцького від 19 січня 1863 р. дізнаємося, що коли М. Грабовський був у Варшаві, Л. Кронеберг запропонував йому працювати в редакції «Газети польської», але митець відмовився. Тим часом його особисті справи стосовно цукроваріння не приносили вже колишнього прибутку, триразовий від'їзд до Петербургу і відхід від господарства значно погіршив його матеріальне становище [3, с. 398].

Потяг М. Грабовського до мистецтва знайшов свій вираз не лише в літературній критиці чи художніх творах. Принагідно митець зізнався Ю. І. Крашевському в листі від 27 вересня 1840 р., що дуже любив малювати: «Я навіть багато часу своєї молодості, часу, що міг би обернути на зібрання потрібніших мені зараз відомостей, змарнував на водіння олівцем і пензлем. Мені залишились вроджена любов і глибокі почуття не лише до поетичної творчості, а й до малювання.» [3, с. 165].

В останні кілька років свого життя М. Грабовський мало писав листів. Майже увесь його час був присвячений роботі й родинному господарству. Критик вважав, що повинно існувати кілька правил віри, які, на його думку, мусять послужити своєрідним постулатом для кожного християнина. Він висловлював також оптимістичну впевненість у тому, що все може змінюватися, окрім кількох життєвих позицій, яким належить лишитися сталими протягом усього життя [3, с. 392]. Сам же М. Грабовський завжди залишався вірний своїм принципам.

Висновки. Отже, листи М. Грабовського, які вперше стали предметом самостійного аналізу, суттєво уточнюють уявлення щодо його літературно-естетичної програми, реалізованої в статтях. У кореспонденціях, особливо в тих, що адресовані найближчим друзям – Б. Залеському, Г. Жевуському, Ю. І. Крашевському і т. д., М. Грабовський був відвертий та формулював свої позиції лаконічно і чітко. У листах митця правомірно вбачати продовження критичних статей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20 – 50-х років XX ст. : Автореф. дис. д-ра філол. наук: 10.01.01 «українська література» / В. І. Кузьменко; НАН України. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 1999. – 34 с.

2. Шерех Ю. Третя сторожа: Література, мистецтво, ідеологія / Ю. Шерех – Київ : Дніпро, 1993. – 347 с.

3. Bar A. Michała Grabowskiego listy literackie / A. Bar. – Kraków : Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1934. – 450 s.

REFERENCES:

1. Kuz'menko V. I. *Correspondence of writers in the Ukrainian literary process of 20 – 50th of XX c.* [Pys'mennyts'kyu epistol'arij v ukrajin's'komu literaturnomu protsesi 20 – 50 rokiv XX s.]: Avtoref. dis. of doctor filol. sciences: 10.01.01 «Ukrainian literature» / V. I. Kuz'menko; NAN of Ukraine. The Institute of literature of T. Shevchenko. – Kyiv, 1999. – 34 p.

2. Sherekh Y. *The third picket: Literature, art, ideology [Tret'a storozha]* / Y. Sherekh – Kyiv : Dnipro, 1993. – 347 p.

3. Bar A. *Mykhajla Grabovskiego literary letters* [Mihala Grabovskiego listy literatskie] / A. Bar. Krakov : Drawing of Polish Academy of Ability, 1934. – 450 p.

4. Goszczyński S. *Podróż mojego życia. Urywki wspomnień i zapiski do pamiętników, 1801 – 1842* / S. Goszczyński. – Wilno : Nakładem Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1924. – 98 s.

5. Rolle M. *In illo tempore. Szkice historyczno-literackie* / M. Rolle. – Lwów : Nakładem księgarni F. Westa, 1914. – 154 s.

6. Zaleski D. *Korespondencya Józefa Bohdana Zaleskiego* / D. Zaleski // *Przewodnik naukowy i literacki*. – 1899. – S. 1–11.

4. Goshchinskij S. *Trip of my life. There are Fragments of memories and messages in diaries, 1801 – 1842* [Podruzh mojego zhychia. Uryvki vspomnien' I zapiski do pamientnikuv, 1801 – 1842] / S. Goshchinskij. – Vilnius : drawing for Friends of sciences, 1924. – 98 p.

5. Rolle M. *In illo tempore. Historical-literary works* [In illo tempore. Shkice historychno-literatskie] / Rolle. M. – Lviv : Bookstore of F. Vest, 1914. – 154 p.

6. Zaleski D. *Correspondence of Joseph Bokhdan Zalesskij* [Corespondentsia Juzafa Bohdana Zaleskiego] / D. Zalesski // *Scientific and literary explorer*. – 1899. – P. 1–11.